

ЛОКУС КОНТРОЛЮ ТА РЕФЛЕКСИВНІСТЬ

LOCUS OF CONTROL AND REFLECTIVENESS

У статті надано теоретичне обґрунтування та результати емпіричного дослідження особливостей зв'язку між рефлексивними процесами та формами локусу контролю дорослих людей. Вихідними положеннями дослідження є розуміння локусу контролю як генералізованої установки особи щодо способу пояснення причин результативності власної поведінки у відповідній ситуації, а рефлексії – як інструмента, що забезпечує контроль та управління поведінкою відповідно до змістових аспектів генералізованої установки. У дослідженні було застосовано методику дослідження рефлексивності (за А. В. Карповим та В. Пономарьовою), методику визначення спрямованості та розвиненості рефлексії (за М. Грантом), методику дослідження локусу контролю (за Е. Ф. Бажиним, Е. А. Голінкіною, О. М. Еткіндом). Вибіркова сукупність становила 75 осіб віком від 35 до 45 років. Результати дослідження засвідчили, що інтернальність має зв'язок із рефлексивними процесами. Налаштованість людини на пояснення результативності власних дій із погляду оцінок власних внесків, уміння брати на себе відповідальність за свої вчинки активізує її рефлексивні процеси. Рефлексивні процеси виконують інструментальні функції в організації соціально-психологічної активності особистості, посилюючи планування, контроль, урахування можливих наслідків, що дає змогу людині повноцінно існувати у соціально-психологічній взаємодії, використовувати свій творчий потенціал. Результати дослідження також дали змогу підтвердити положення про те, що інтернальність може виявляється у різних соціально-психологічних ситуаціях по-різному. Тобто локус контролю не слід розглядати у статусі універсальної ознаки поведінки по відношенню до різних типів ситуацій. Різні види рефлексивних процесів, утворюючи патерн, включені у різні сфери життєдіяльності. Зокрема, соціальні рефлексивні процеси посилюють контроль за реалізацією інтернальної установки у сфері досягнень. Процеси особистісної рефлексії забезпечують контроль за сферою невдач.

Ключові слова: локус контролю, інтернальність особистості, патерн рефлексивних процесів, соціальна рефлексія, особистісна рефлексія.

The article provides a theoretical justification and the results of an empirical study of the features of the connection between reflexive processes and forms of the locus of control of adults. The starting points of the study are the understanding of the locus of control as a generalized attitude of a person regarding the way of explaining the reasons for the effectiveness of one's own behavior in a relevant situation, and reflection as a tool that provides control and management of behavior in accordance with the content aspects of the generalized attitude. The research used the method of reflexivity research (according to A. V. Karpov and V. Ponomareva), the method of determining the directionality and development of reflection (according to M. Grant), the method of locus-control research (according to E. F. Bazhyn, E. A. Golinkina, O. M. Etkind).

The sample consisted of 75 people aged 35 to 45 years. The results of the study proved that internality has a connection with reflective processes. Setting a person to explain the effectiveness of his own actions from the point of view of evaluations of his own contributions, the ability to take responsibility for his actions, activates his reflective processes. Reflective processes perform an instrumental function in the organization of social and psychological activity of an individual, strengthening planning, control, consideration of possible consequences, which allows a person to fully exist in social and psychological interaction, to use his creative potential.

The results of the study also confirmed the proposition that internality can manifest itself in different socio-psychological situations in different ways. That is, the locus of control should not be considered as a universal feature of behavior in relation to different types of situations. Different types of reflexive processes, forming a pattern, are included in different situations. In particular, social reflexive processes strengthen control over the implementation of an internal attitude in the field of achievements. Processes of personal reflection provide control over the sphere of failure.

Key words: locus of control, internal locus of control of personality, pattern of reflexive processes, social reflection, personal reflection.

УДК 159.923:2
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.39>

Миросник О.Г.

к. психол. н.,
доцент кафедри психології
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

Постановка проблеми. Загальноновизначним є розуміння локусу контролю як приписування людиною причин результативності власних дій внутрішнім або зовнішнім чинникам. Іншими словами, як здатності знаходити джерело управління своїм життям або у зовнішньому середовищі (екстернальний локус), або у самому собі (інтернальний локус). Отже, феномен локусу контролю має зв'язок зі способами пояснення людиною свого життя, стратегіями подолання життєвих криз та особливостями поведінки в екстремальних ситуаціях. Локус контролю також є предметом

аналізу особливостей поведінки людини в ситуаціях соціальної взаємодії, зокрема її позиції по відношенню до оцінки ситуаційних та диспозиційних чинників, що враховуються людиною для прийняття вибору стратегії поведінки. Вивчення чинників, що мають зв'язок із функціонуванням локусу контролю, є важливою проблемою сучасної психологічної науки та практики.

Аналіз публікацій. Витоки поглядів щодо природи цього феномену знаходяться у теорії Дж. Роттера. На його думку, прогноз поведінки людини в ситуації вибору складається з чітко визначених альтернатив. У ситуа-

ції вибору людина здійснюватиме ту дію, поведінковий потенціал якої матиме більше переваг над іншими. Поведінковий потенціал включає два складника: суб'єктивну вірогідність підкріплення після дії (очікування) та суб'єктивну цінність цього підкріплення. Саме Роттером було запропоновано однофакторну структуру локусу контролю, відповідно до якої є полярні оцінки результативності власної поведінки: інтернальна та екстернальна [13]. Інтернальна особистість оцінює усі значимі події, що відбуваються з нею, як результат її власної діяльності. Особа з інтернальним локусом вважає, що може впливати на події свого життя, керувати ними і, отже, нести відповідальність за них і за своє життя у цілому. Екстернальна особистість інтерпретує усі події, що відбуваються в її житті, як залежні не від неї, а від випадку або від інших людей. Визначені особливості підтверджується експериментальними дослідженнями зв'язку локусу контролю із суб'єктивним ставленням людини до події [10], самоставленням людини до себе [5–7], оцінкою особистості своєї часової перспективи [13]. Сучасна психологічна наука пропонує розглядати проблему локусу контролю з позиції багатфакторності його психологічної структури, розширення сфер його впливу на життєдіяльність людини та зв'язку з регулятивними механізмами психіки.

Виклад результатів дослідження.

Мета дослідження полягала у вивченні особливостей зв'язку між сферами локусу контролю та структурними компонентами рефлексивності.

Поширеною є думка про те, що класична інтерпретація локусу контролю, надана Дж. Роттером, має недоліки у частині розуміння її інваріантності по відношенню до будь-яких ситуацій. Іншими словами, локус контролю не є універсальною ознакою поведінки людини, що визначає її орієнтацію у вирішенні питання «хто відповідає». Можна вказати на наявність як мінімум двох чинників, що впливатимуть на вибір людини: багатомірність структури локусу контролю та особливості інтерпретації ситуації, по відношенню до якої здійснюється процес приписування відповідальності. Щодо першого, то ще Х. Левінсон запропонувала відійти від традиційного поділу контролю на два полюси (інтернальність – екстернальність) та виокремила три форми контролю: інтернальність, екстернальність, що пов'язана з почуттям безпорадності та залежності від інших, екстернальність, пов'язану з почуттям неструктурованості навколишнього світу, та фаталізм [8]. Щодо другого, то для різних ситуацій або сфер

життєдіяльності локус контролю може змінюватися. Зокрема, форма суб'єктивного контролю може змінюватися залежно від того, яке значення має конкретна ситуація для потреб людини або наскільки людина є обізнаною щодо цієї ситуації. Отже, форма локусу контролю може залежати від типу соціальної ситуації.

Оцінка людиною змісту соціальних ситуацій відповідно до власних меж Я здійснюється рефлексивними процесами [10]. Рефлексивні процеси становлять основу рефлексивності як здатності особи аналізувати себе, визначати основи власних дій, усвідомлювати свої мотиви, виявляти значення та смисл своїх ставлень до світу, здійснювати довільний контроль за організацією діяльності та поведінки. Існує декілька традицій розуміння природи рефлексії [3; 4].

Воснові нашого дослідження знаходиться системний підхід до розуміння рефлексії, якій дає змогу розглядати її онтологічний статус як метакогнітивний процес, стан та властивості особистості [2]. Рефлексія, будучи процесом, що регулює аналітичні психічні процеси, складається з часткових рефлексивних процесів. Ці процеси мають метакогнітивну природу та одночасно функціонують у сферах самосвідомості, спілкування та діяльності, утворюючи патерн рефлексивних процесів [1]. Онтологічна роль рефлексії полягає у визначенні зовнішніх та внутрішніх меж «Я», їх зв'язуванні та створенні основ для самодетермінації під час *mindfulness* [11].

Організації емпіричної частини нашого дослідження включала аналіз патерну рефлексивних процесів, до складу яких було включено процеси, що забезпечують самоаналіз складників Я-концепції (самоставлення, саморозуміння, самооцінки), та процеси, що визначають здатність до розуміння станів іншого. Завдання дослідження полягало в аналізі особливостей зв'язку між процесами особистісної, соціальної рефлексії та формами локусу контролю у різних соціально-психологічних ситуаціях.

Методи та дизайн дослідження.

До вибірки увійшло 75 осіб віком від 35 до 45 років чоловічої та жіночої статі. Учасники дослідження не мали психічних захворювань та соматичних порушень. Для дослідження використовувалися: методика дослідження рефлексивності (за А. В. Карповим та В. Пономарьовою), методика визначення спрямованості та розвиненості рефлексії (за М. Грантом), методика дослідження локусу контролю (за Е. Ф. Бажиным, Е. А. Голінкіною, О. М. Еткіндом).

Гіпотеза дослідження.

1. Рефлексивність як інтегральна метакогнітивна властивість, що забезпечує самодистанціювання задля аналізу внутрішнього досвіду, організації та довільного контролю за способами розуміння, переживання та діяльності, має зв'язок із формами локусу контролю.

2. Виходячи із розуміння поліфункціональності рефлексії та існуючих її видів прояву в різних сферах активності, що утворюють патерн рефлексивних процесів, можна припустити наявність різних показників зв'язку між рефлексивними процесами та сферами локусу контролю.

Результати дослідження. На початку емпіричної перевірки було зроблено кореляційний аналіз, спрямований на визначення зв'язку між сферами локусу контролю та рефлексивними процесами. Результати представлено в табл. 1.

Дані таблиці засвідчують наявність зв'язку між сферами інтернального локусу контролю та видами рефлексивних процесів. Однак статистична значущість цього зв'язку наявна лише для окремих показників. Охарактеризуємо особливості зв'язку між рефлексивністю та локусом контролю. Установлено наявність статистичного зв'язку з такими сферами локусу контролю, як: загальний показник інтернальності, інтернальність виробничих відносин, інтернальність здоров'я, інтернальність досягнень, інтернальність невдач (рис. 1).

Кореляційний зв'язок рефлексивності із загальною інтернальністю свідчить про те, що прагнення дорослих нести відповідальність за своє життя та результати діяльності, уміння виділяти значущі умови досягнення цілей як у поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому пов'язані з їхньою здатністю самодистанціюватися, готовністю до довільного контролю, розумінням меж власного Я, аналізом своїх учинків. Цей зв'язок проявляється у таких сферах контролю дорослого, як: сфера здоров'я, сфера виробничих відносин, сфера особистих досягнень та сфера невдач.

Отже, рефлексивність як інтегральна метавластивість особистості забезпечує контроль та управління базовими ситуаціями життєдіяльності дорослої людини. Ми виходимо з розуміння локусу контролю як генералізованої установки особи щодо способу пояснення причин результативності власної поведінки у відповідній ситуації, а рефлексії – як інструмента, що забезпечує контроль та управління поведінкою особи відповідно до змістових аспектів генералізованої установки.

Результати дослідження показали, що сфера міжособистісних відносин не підпадає під довільний контроль щодо необхідності дорослої людини брати на себе відповідальність за результати взаємодії з іншими. Так, локус контролю за власними відносинами з іншими та рефлексивність мають статистично незначущий зв'язок. Можливо, це пояснюється уявленнями респондентів про те, що успішність відносин є продуктом взаємних установок усіх учасників взаємодії. Іншими словами, у сприйнятті респондентів ця ситуація інтерпретується як така, що потребує «розподільної» відповідальності, що залежить не лише від самої людини, а й від інших, обставин, випадку. Така інтерпретація може бути використана і для пояснення статистично незначущого та водночас негативного за знаком показника кореляції між інтернальністю у сімейних відносинах та рефлексивністю особистості. Отже, перша гіпотеза є частково доведеною.

Отримані результати також підтверджують ідею про те, що локус контролю не слід розглядати у статусі універсальної ознаки поведінки по відношенню до різних сфер життєдіяльності людини. Можна припустити, що саме життєві ситуації можуть здійснювати вплив на формування локусу контролю.

Виходячи з уявлення про рефлексію як патерн рефлексивних процесів, прослідкуємо особливості зв'язку різних рефлексивних процесів зі сферами локусу контролю. Особливості цього зв'язку представлено на рис. 2.

Таблиця 1

Описові статистики та кореляційні зв'язки локусу контролю та видів рефлексії (кореляція значуща на рівні $p \leq 0,01$)

Вид рефлексії	Сфери локусу контролю						
	Io	Id	In	Ic	Ip	Im	Iz
Рефлексивність	0,407**	0,265**	0,265**	-0,16	0,424**	0,148	0,257**
Саморефлексія	0,367**	0,253	0,377**	-0,55	0,467**	0,254	0,204
Соціорефлексія	0,391**	0,381**	0,164	0,099	0,355**	0,177	0,246

Io – загальна інтернальність, Id – інтернальність у сфері досягнень, In – інтернальність у сфері невдач, Ic – інтернальність у сімейних відносинах, Ip – інтернальність виробничих відносин, Im – інтернальність міжособистісних відносин, Iz – інтернальність щодо здоров'я і хвороби.

Для процесів соціальної рефлексії встановлено позитивний статистично значущий зв'язок з інтернальністю у сферах виробничих відносин та особистих досягнень дорослих. Процеси особистісної рефлексії мають зв'язок з інтернальністю у сферах виробничих відносин та особистих невдач. Отримані результати можна пояснити так: інтернальний контроль дорослим своїх робочих відносин та своїх досягнень потребує розвиненої соціальної рефлексії як здатності розуміти стани та думки іншого по відношенню до себе, до справи та спільної взаємодії. Уміння організувати свою діяльність з урахуванням соціальних оцінок та вимог, співвідносити результати своєї соціальної активності з очікуваннями інших значно поліпшує як сам контроль, так і результативність діяльності. Особистісна рефлексія включена у сферу контролю за реалізацією власних планів, програм поведінки, способів досягнення цілей та оцінкою їх ефективності. У разі неуспіху дорослі з інтернальним контролем намагаються проаналізувати свої дії, ставлення та переживання з метою реорганізації

власної поведінки. Інтернали належать до типів особистості, що здатні контролювати складні ситуації та сприймати їх як можливість перевірити себе та побачити свій особистісний ресурс. Можна сказати, що невдачі не тільки не знижують самооцінку інтерналів, а, навпаки, використовуються як стимул для подальшого саморозвитку.

Результати емпіричного дослідження щодо різної структури зв'язку між патерном рефлексивних процесів та складниками локусу контролю свідчать про існування відмінностей між видами рефлексії та сферами локусу контролю. Таким чином, є доведеною друга гіпотеза.

Висновки. Результати дослідження засвідчили, що інтернальність має зв'язок із рефлексивними процесами. Установка людини на пояснення результативності власних дій із погляду оцінок власних внесків, уміння брати на себе відповідальність за свої вчинки активізує її рефлексивні процеси. Рефлексивні процеси виконують інструментальні функції в організації соціально-психологічної активності особис-

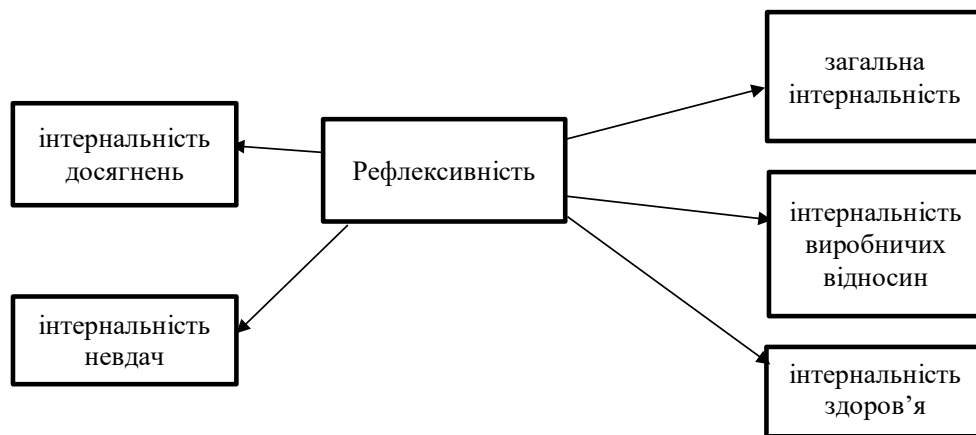

Рис. 1. Рефлексивність та сфери інтернального локусу контролю

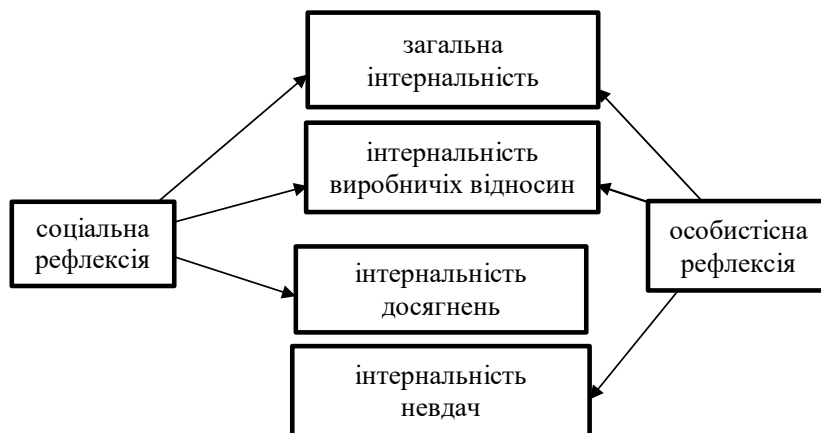

Рис. 2. Процеси соціальної й особистісної рефлексії та сфери інтернального локусу контролю дорослих

тості, посилюючи планування, контроль, урахування можливих наслідків, що дає змогу людині повноцінно існувати у соціально-психологічній взаємодії, використовувати свій творчий потенціал.

Результати дослідження також дали змогу підтвердити версію про те, інтернальність може виявлятися у різних соціально-психологічних ситуаціях по-різному. Тобто локус контролю не слід розглядати у статусі універсальної ознаки поведінки по відношенню до різних типів ситуацій.

Різні види рефлексивних процесів, утворюючи патерн, включені у сфери життєдіяльності. Зокрема, соціальні рефлексивні процеси посилюють контроль за реалізацією інтернальної установки у сфері досягнень. Процеси особистісної рефлексії забезпечують контроль за сферою невдач.

Відсутність статистично значущого зв'язку між рефлексивними процесами та інтернальним локусом контролю у сфері міжособистісних відносин, зокрема й сімейних, свідчить про багатомірність цих явищ, контроль за якими визначається різними чинниками, наприклад: структурою відносин, ознаками самої соціальної ситуації, соціальним ритуалом та культурними нормами.

Перспективою подальшого дослідження є розроблення корекційних програм, що сприяють становленню оптимальної форми локусу контролю осіб із різними показниками рефлексивності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мирошник О. Г. Рефлексивність та регуляторний потенціал особистості *Психологія і особистість*. 2020. № 1 (18). С. 234–246.
2. Мирошник О. Г. Онтологічні виміри професійної рефлексії вчителя у педагогічній взаємодії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2021. Вип. 1. С. 96–102.
3. Найденова Л. А. Психологія рефлексії на межі тисячоліть: основні тенденції розвитку. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 26. С. 52–65.
4. Найдьонов М. І. Формування системи рефлексивного управління в організаціях. Київ : Міленіум, 2008. 484 с.
5. Савченко О. В. Рефлексивна компетентність: Методи та процедури діагностики : монографія. Херсон : Вишемирський В. С., 2016. 286 с.
6. Abouserie R. Sources and levels of stress in relation to locus of control and self-esteem in university students. *Educational Psychology*. 1994. Vol. 14. № 3. P. 323–331.
7. Gomez R. Locus of control and avoidant coping: Direct, interactional and mediational effects on maladjustment in adolescents. *Personality and Individual Differences*. 1998. Vol. 24. № 3. P. 325–334.
8. Krampen G. IPC – Fragenbogen zu Kontrollüberzeugungen. Göttingen : Hogrefe, 1981.
9. Krampen G. Differentialpsychologie der Kontrollüberzeugungen (Locus of control). Göttingen, Toronto, Zurich : Hogrefe, 1982.
10. Lefebvre V. Research on Bipolarity and Reflexivity. New York : The Edwin Mellen Press, 2006.
11. Myroshnyk O., Titov I., Titova T., Teslenko M. Sanogenic reflection and coping behavior of university students. *Journal of Positive School Psychology*. 2022. Vol. 6. № 6. P. 4189–4196.
12. Thayer S., Gorman B. S., Wessman A. E., Schmeidler G., Mannucci E. G. The Relationship between Locus of Control and Temporal Experience. *The Journal of Genetic Psychology*. 1975. Vol. 126 (2). P. 275–279.
13. Rotter J. B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychol. Monogr.* 1966. Vol. 80. № 1. P. 1–28.